

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на Илия Руменов Годоров на тема „Любовта като осъзнатост и осъзнатостта като любов, в перспективата на Хегеловата диалектика на понятието”
(За придобиване на образователната и научна степен „доктор”)

Представената дисертация е от 255 страници и включва увод, три глави, заключение и списък на използваната литература, състоящ се от 119 заглавия на български и английски език. Авторефератът е изготвен според утвърдените изисквания. Посочени са и две публикации на автора по темата.

За да съм по-ясен в одобрението и критиката ми към този дисертационен труд, ще го представям и оценявам по три различни линии или в три посоки: първо, по линия на целта му и на поставената изследователска задача; второ, по линията на подхода към очертаването на проблема за любовта и провеждане на изследването; и трето, по линия на постигнатото и получения резултат.

Що се отнася до целта, тя е ясно определена и неотклонно се преследва от началото до края на изследването. Тази цел е проверка на възможностите за един нов „прочит на проблема за понятието любов през призмата на Хегеловата диалектично-теоретична перспектива и изследователска методология”.

Според дисертанта Хегел експлицитно не прояснява духовното ставане като обусловено през любовта. Затова той иска в изследването си „да изведе любовта от само имплицитното ѝ тематично поставяне в Хегеловата философия до нейния експлицитно изразен примат по отношение на концептуалната йерархизация и субординация, характерни за Хегеловата философска система и методологически инструментариум. С други думи, изследването трябва да открие – от една страна – собствения обем и значение на понятието, и – от друга страна – възможностите на методологичните ресурси на Хегеловата философия за „теоретично възстановяване и пре-актуализиране на понятието любов в защита на постулираната му значимост” (Вж. стр. 4).

Самата тази значимост се аргументира през решаващото диалектично съ-определяне на любовта и съзнанието. Съзнанието е поставено в перспектива на развитие от непосредствено сетивно съзнание, през самосъзнание, до разум. Този вид аргументация на значимостта на понятието и на неговото ставане в диалектичната взаимовръзка между любов и съзнание, определя, общо взето, цялата композиция и облика на изследването му – реда и начина, и дори формата и стила на изложението.

В трите глави се проследява поэтапно движението на индивидуалното съзнание от непосредствената му полова афицираност, през състоянието му на влюбеност, до истинската любов. Така тристепенното диалектично развитие на битието – като наличност, към същност, до единство на битие и понятие – изцяло отговаря както на преходите на съзнанието от сетивно, през самосъзнание, до разум, така и на развитието на любовта от специфично влечение, към влюбеността, до завършената пълнота на действителната любов. Любовното отношение се представя в трите степени на неговото ставане и възхождение от чувствено (предметно) отношение, през отношението на влюбеност, до истинската любов, която се осъществява в едно с общото на разума.

По този път се решава задачата за проучване на любовта в контекста на Хегеловата диалектика, и по точно – разкриване на онтологическата значимост на любовта, разпозната като отнасяне на съзнанието към неговия обект, който е мислен с необходимост като някакво друго съзнание. Съзнанието в осъзнатост преживява себе си в любовта, която е действителното случване на осъзнатостта. Затова не толкова любовта се случва на съзнанието, а съзнанието се случва в любовта.

Също като целта и задачата на изследването, разбирана и формулирана по този начин, определя реда и начина на провеждането му.

В *първа глава* са представени различни гледни точки и концептуални перспективи към любовта като особен вид емоционално-чувствено състояние. Съобразно постулираната връзка между чувството и желанието тук се обсъжда отношението «желаещо самосъзнание – любов». Разглеждат се всекидневните дорефлективни разбирания на любовта и нейната интерпретация в руслото на емпирическата философска традиция. Разглеждането на желаещото самосъзнание като първа фаза от развитието на съзнанието води до важния извод, че о-другостяването на насреща зададеното битие е източник на всяко желание, което едновременно е «желание за обособяване от другото и за неговото снемане» (Вж. с.37).

Желаещото самосъзнание намира изход от противоречието в поглъщането и унищожаването на предмета. Затова тук самото желание е разрушаващо. То внася болезнено напрежение в субективното тяло, което е свързано с недостатъчността. Ето защо не е никаква случайност, че тук запазващото своя предметен характер сексуално отношение се явява източник на много патологични рецидиви.

Лично за мен е много интересен и анализа на извратеното самосъзнание – проявите на ревността, сексуалните перверзии и хомосексуализма. Струва ми се, от една страна, че в случая дисертанта нагледно успява да демонстрира възможностите на Хегеловия методологичен инструментариум за изследване на явления и състояния на съзнанието като любовта и омразата, и, от друга страна, поне аз така го намирам, да ни покаже – макар и не пряко, косвено – че тук не всичко е точно така, както ни се струва, че е, че има и някакви липси и празноти в изследването му. С две думи: този анализ ме впечатли, но не и удовлетвори напълно. Впечатли ме главно с умелото използване на възможностите на методологическия инструментариум в Хегеловата философия на духа. Не ме удовлетвори в това, че не срещнах и опит за едно по-критично, и, нека го кажа, по-осъвременено използване и интерпретиране на тази философия, което би съответствало на афишираното от автора в началото на работата му намерение за преактуализиране на понятието любов в защита на неговата значимост.

Главата приключва с обсъждане на критичните позиции на Кант и Хегел към природата на чувството. Това обсъждане става много важно не толкова за проясняване на емоционалното битие на самосъзнанието, колкото за уточняване на отношението на автора към реалните възможности на Хегеловата методологична платформа за разбиране и обясняване на феномени от рода на любовта.

Сега е момента да кажа, че въпреки това мое неудовлетворение, което посочих, за мен позицията на дисертанта е донякъде все пак разбираема от гледна точка на задачата и основната цел, която си е поставил в изследването. Тя не само е разбираема, а и добре обоснована от позицията на това, което вече е постулирал и прояснил като значимост на любовта и на понятието за любов. Мисля че в случая това е най-важното. Подходът на Хегел към битийното ставане и опознаване от човека на такива неща и явления от живота му като любовта и омразата наистина е универсален и полезен в много отношения, но сам по себе си той е недостатъчен и не бива да се абсолютизира и използва във всичко и за всичко: най-малкото и заради това, че от времето на Кант и Хегел до сега са се случили много нови неща в познанието от човека на самия себе си, включително на разума и разумността, на която е способен. Не искам да се отклонявам много в тази посока, но ще добавя още нещо по въпроса в края на рецензията си – при оценката на резултатите от изследването.

Във *втора глава* – «Самосъзнание и любов» – любовта се разглежда през призмата на трансценденталната идеалистическа философия. Във фокуса на вниманието е визията на романтизма за любовта. Проследен е прехода от сексуалното

желание на *желаещото самосъзнание* към влюбеното *признаващото самосъзнание* (Вж.с. 75). В този преход субектността на съзнанието се индивидуализира и преориентира, за да встъпи във фазата си на самосъзнание. За разлика от желаещото, влюбеното самосъзнание освобождава обекта си от неговата предметност. С това то прави себе си самодостатъчен принцип на вътрешния живот. Влюбеното самосъзнание открива в обекта собствените си достойнства и неговата влюбеност се превръща в самовлюбеност.

Според автора от гледна точка на субектно-феноменологичното случване на съзнанието любовта, която то изпитва, може да бъде само влюбеност, т.е. някакво отношение към едно външно афицирано и непостижимо обектно присъствие на друга субектност. Затова същността на любовта тук е влюбеността, която не е още истината на любовта и единството на понятие и действителност. Ето защо само признаващото, респ. влюбеното, самосъзнание, се определя – в съответствие с Хегеловия подход – като «самосъзнание за самосъзнание» (Вж. с.118). Това особено самосъзнание постулира и абсолютната безусловност на отношението към обектиниравия от него субект. Тук отсъства момента на взаимност и споделеност.

Главата приключва с размишлението върху две свързаности – «влюбеност – садизъм» и «любов – омраза». Те са представени като диалектически антагонизации на връзката битие – не-битие. Ако влюбеността има за цел и идеал любовта, то садизмът достига идеалната си завършеност в омразата. И ако любовта сменя, като своя предходна степен, влюбеността, с което я съхранява и превръща в област на свободно практическо осъществяване, то омразата сменя в своето развитие садизма като свой съществен момент в практическата си изява. От тук авторът прави извода, че влюбеността изразява същността на любовта, но не и нейното понятие. Влюбеното самосъзнание стига до същността на духа, която е развива във влюбеност, но духа следва да продължи развитието си от същността към понятието като разум (Вж. с.141).

Третата глава (Осъзнатост и любов) е за възхода на съзнанието към разума и действителната любов. Сега принципа на съзнателната влюбеност се отрича и отново възражда в утвърдителния принцип на съзнанието от първата му степен на развитие, показваща неговата пряка обвързаност с природната действителност. Тук влюбеното самосъзнание се връща към непосредствения момент на екзистенцията и телесния полов елемент на любовта. Завръщането се обуславя от необходимостта любовното отношение да излезе от сферата на абстрактно относяне и намери своето иманентно присъствие в живота на хората и проявите на любов. В тази връзка Хегел не се поколебава – забелязва дисертанта – да представи спекулативния потенциал на половото отношение като обуславящ изобщо възможността за развитие на съзнанието отвъд ограниченията на непосредствената му единичност. Принципът на половото отношение иницира пробуждането на рефлексията за постигане на единство между рефлектиращо и рефлектирано. Половата определеност е точно тази определеност, която задава условията за ставане на самосъзнанието.

За Хегел любовта е действително определена изява на духа, която възплъщава спекулативния принцип на непосредственото осъществяване на абсолютното в сферата на налично биващото. Ето защо практическата страна на любовта е грижа на разума и разумността. Разумът е ангажиран да удържа непосредствено преживяваното, екзистенцията и социалността в съгласие и единство със своя принцип (Вж. с. 204). И тук съвсем правилно е подчертано, според мен, че в Хегеловата философия на духа се осъществява решаващото разграничение между диалектичното и спекулативното ставане на съзнанието. Въздигнатият до спекулацията дух вече може да задава сам на себе си своя предмет. Затова съзнанието за «другото на самото себе си», сега може да постигне съгласуваност със себе си, т. е. да бъде и онова «друго на себе си», което е

станало неотделимо от него. Тази «съгласуваност със съгласуваността» е прерастване на диалектичното в диалектично-спекулативно, на абстрактното в действително и на мисловното в мисловно-дейното. От такава именно гледна точка истинска любов е разумната любов. Тази любов сменя конкретното съдържание на своята определеност под общото на разума.

За Хегел е твърде подозрително – отбелязва в края на тази част от работата си дисертанта – придържането към чувството и сърцето в противоположност на мислената разумност, на правото, на дълга и закона, тъй като това, което е в повече при първото, е само особената субективност, суетното и произвола... Разбира се, самосъзнанието в любов трябва доста да се «потруди» за действителността на своето любовно ставане. От него се изискват усилия и напрежение на волята, за да може да удържа конкретното си преживяване в сферата на общото. Само по такъв начин любовта като осъзнатост постига своята иманентна изява в модуса на разумното поведение – чрез проявите на дължимото и в пълно съгласие със социално установените легитимни правни норми като брак и семейство.

Така стигаме до заключението, което е стандартното и е много добро (в смисъл на коректно обобщаващо и отразяващо онова, което авторът е искал да направи и направил в изследването си!). Обобщава се, че всяко едно обвързване на любовта с чувството от перспективата на дорефлексивното всекидневно гледище и на теоретичния емпиризм, неизбежно я отелесностява и обяснява чрез природата и външно-стоящото на съзнанието, респ. и духа. Изтъква се, също така, че за трансценденталната идеалистическа философска традиция, любовта не е предметно, а субект-обектно отношение. Тя тук е влюбеност, а пък влюбеното самосъзнание е самовлюбено съзнание. Следвайки неотклонно Хегел, дисертанта достига и до извода, че – що се отнася до любовта – влюбеността отразява момента на осъщностяването (същността). За да се мине през този етап е нужно да се възстанови отново иманентно-телесния момент и значението на сексуалното, на половото отношение. Завръщането към момента на половото отношение, като съществен за понятието любов, се обяснява от нуждата за преодоляване на непосредствената природна ограниченост на любовта и постигането на разумната истинска любов, която сменя конкретното съдържание на своята определеност под общото.

Накрая ще дам моята обща оценка за изследването и резултатите от него.

Първо. Като цяло това е добре обмислено и проведено изследване на възможностите на Хегеловата философска система и методология за съвременен прочит и обяснение на проблемите с понятието любов и други сродни с него понятия. Доколкото целта на изследването е именно тази, аз мога да кажа, че тя е постигната и задачата е изпълнена.

Второ. Можем да приемем за постижение на автора това, че той успява да покаже наистина големите възможности на Хегеловата диалектично-теоретична перспектива за изясняването на проблема с понятието любов. В този контекст аз все пак намирам за определен пропуск това, че не се прояснява и уточнява, докъде точно се разпростират тези големи възможности.

Трето. Честно казано до края се надявах да видя малко по-критично отношение към Хегеловото интерпретиране на любовта, като значима част от човешкото правене на света и „себе си” из-света. Дори и да приемем за напълно вярна тезата на дисертанта, че Хегеловата философия в най-голяма степен е способна да ни предостави нужната методологична основа за издигането на проблема с любовта до нивото на неговата философска значимост, все пак не бива да си затваряме очите и ума за това, че през последните две столетия се случиха не малко нови неща, както при самото любовно отношение, така и с неговото о-значимостяване и разпознаване от хората като истинска любов.

Проблемът тук е в това, че човекът не е само разум и човешкото съществуване не е само разумно, както и не е само любовно. С две думи: днес е трудно да отричаме, че при човека – в човешкия свят, човешките отношения и човешките съ-общества – не всичко е винаги разумно. Както при разума, така и в любовта съществува една битийна недозавършеност на човешките самонаправи, съзнание и дух. Опитвам да кажа, че любовното отношение не е и не може да е изцяло разумно; в него са едновременно застъпени както разума и разумното, така и отстъплението му от разума и разумното. Затова действителната и истинската любов не може да се приеме за напълно разумна. Тук има както разумност, така и човешка налудност. Ето защо, колкото и да е нужно и полезно за нас днес да използваме възможностите на Хегеловата философска система и методологически инструментариум за постигане на истината за себе си и света, в който живеем, ние не би трябвало да третираме тези наистина големи възможности в никакъв случай като някакъв край на всички възможности. Даже и известният американски японец Франсис Фукуяма като че ли накрая вече накрая е прозрял това, ако се съди по последните му работи.

И четвърто. За мен има известен приносен характер и опита на дисертанта да осветли изясни някои от страните на т. нар. любовни патологии – на ревността, сексуалните перверзии и хомосексуализма. Същото би могло да се каже и за анализа му на няколко антагонизми в познанието от човека на себе си като самия себе си и като някой друг. Доста креативен е и подхода в изследването на връзката между любовта и социалността (респ. любовта и социализацията!), както и анализа му на любовното отношение като принцип на морала.

Заклучение. Отчитайки всички позитивни страни на изследването, както и характера на някои негови липси и празноти, аз мога убедено да му дам една положителна оценка. Ето защо предлагам да бъде присъдена на г-н Илия Тодоров образователната и научна степен „доктор” и ще гласувам за това.

Март, 2016г.

Рецензирал: проф. д.ф.н. Димитър Тафков